

ПІАНСТВО І ПРОШНАЦІЯ В ГАЛИЧЧИНІ.

РОЗВІДКА СТАТИСТИЧНА.

Неурожаї і голод, які показався в зимі з р. 1875 на 1876 в великій часті Галиччини, не перші раз в останніх 10 роках, а вже третій, — успів на кінець навіть в пануючій у нас шляхецькій партії розбудити інтерес для студії над економічним станом краю. Я не буду розберав питання, скільки до того научного і гуманітарного інтересу причинився такий вагляд на наступаючі нові вибори, за для котрих треба було доконче, бодай в останній годині, виборцям показати які небудь грушки на вербі; досить шчо, по явиному толкованью польських публіцистів і послів соймових, тільки незвичайні і вельми шкодливі економічні прояви цього останнього голодного року, як: еміграція кілька десятків селянських родин з повіту Ласківського до Америки, вилуднення кількох сіл в Бережанському повіті, з котрих льуде порозходились були всі за жебраним хлібом, знищення шчо найменше 1/3 часті робучого скоту цілого краю, *) а особливеж замітна вже тепер періодичність, з якою „голодні роки“ в останніх часах стали наступати по собі (1866—1869

*) Nienrodzaj w Galicyi w r. 1875 i jego następstwa, — w Wiadomościach statyst. Rocznik III. zes. I. Lwów. 1876. Звісно, шчо рік 1875 був нагірше невипадковий на нашу; кожна в деяких сторонах можна було купити за 1/2 гульдена, — в інших сторонах селяне виганяли коней від себе на ласку божу, нічоб тільки не бачити, як вони з голоду гинуть.

—1875), приневолити сойм, шчо в своїй останній сесії 1876 р. ухвалив: перепровадити анкету о „причинах зубоженья краю“. Сойм поручив це „Виділові краєвому“, а тої зложив окремиї комітет з університетських, політичних і фінансових поваг. Комітет, чи як його в нас називають „анкета економічна“ розберала цю справу глибоко і таїно через пів року. По тім довгим часі вона, правда, не оголосила шче результату своїх студій всему світу, але з пів урядових комунікатів в краківськїм „Czasie“ і урядовій „Gazecie Lwowskiej“ галицька публіка дізналась, шчо ухвалено — видрукувати „Квєстїонар“ чи пак — збір питань, і розіслати його автономічним „виділам повітовим“ до перегляду і списання відповідей на ці питання. Але ширша публіка не доідалась шче з тих комунікатів, шчо це іменно за питання? які вони предмети займають, як далеко сягають в ширину, і як далеко в глибіню цілої справи; чи „анкета“ хоче дізнатись з тих відповідей тільки о дійсїм положенью краю, чи также і о глибоких причинах того положенья; чи хоче дізнатись, яка іменно кляса народу убога, чи также хотїла б знати, чим цєму убожєству зарадити?? Знаємо тільки, шчо розісланїй збір обїмає 189 питань, з котрих по рівному числу (63) припадає на питання о клясі селян, більших посїдателів землі і клясі промисловї; знаємо также, шчо самі питання (окрім їх кабалїстичного числа) заховано в таїні перед профанною публікою, перед неурядовими публіцистами і перед науковими товариствами, як би умисне на те, шчо би публічна розмова не посміла сягнути до самого дна справи, та розбираючи дійсї причини того, сконстатованого вже зубоженья краю, не видобула на світ божїї таких причин, і таких річей, які для пануючої кляси не були би безпечні, а покраїній мїрі не киче догідні. Знаємо на кінець, шчо ті учені ареопаги, котрим, — за виключеньєм удїлу всіх мислячих льудей, — віддано під розбір — ціле питання соціальне, над яким в цивїлізованих краях сушать собі голови наутученїші льуде, надїобрїніші товариства, і найбільше прогресивні адміністрації, — шчо ті наші „виділи повітові“ *) складаютьсь звичайно з двох шляхтичів, одного попа і двох жидів, під предїдательством „маршалка повітового“, звичайно найбогатшого шляхтича свого повіту, котрий

*) Je їх в Галичині 74, по одному в кожнім повіті, і вони становлять комітет езекутивний автономічних „рад повітових“, котрі по закону мають збиратись наїменше 4 рази до року для контролі надїлу, і для уложеня повітового бжуджету (на удержанье комунікації і поліції), але еактично не збираютьсь і через 3 роки свого періоду істкованя, бо скликанье їх залежить від тогож видїлу, котрий сам нічого не робить, тільки маріує гроші, то і контролі боїтьсья.

того віділу ніколи не скликає на нараду, а сам усе робить, чи краще правду сказати: робить за него і рішає усі справи під його фірмою бюрократичним способом, платиш урядник — „секретар повітовий“, котрих знов, своєю чергою, в просвіті не стоїть багато вище від громадського писаря, а тільки рижнється від него панськими претенсіями стільки, скільки приміром панській люкаї від панського польного робітника. Пізнавши склад і характер тих добродіїв чоловіцтва, котрі мають в останній інстанції розрішити наше питання соціяльне, — читателі можуть вже наперед зміркувати, яка користь вийде для народу з цілої анкети. Минув ще і другий пів рік, і „анкета“ оголосила знов пів урядовим комунікатом галицькій публіці, шчо, мовляв, ясна річ: газетні вісти про якийсьто голод в нашім щасливім краю були надто переселені; шчо, коли хто в нас підупав, і потребує ратунку, то це не сельане, а *білий посідателі земські*, котрим існуючого і правительством протегованого „кредитового товариства“ шче за мало; а накопець, і найважніше: шчо „результат анкети о причинах зубожєня краю не може шче бути поданий до відомости будущого союму (в Августі 1877 р.), бо того результату шче не ма, бо більша половина виділів повітових шче не надіслали відповідей на питання, а котрі понадсилали, то відповіли так недокладно, шчо годі навіть зробити собі з цього яке небудь поняте о економічнім положєньу краю.“ Звісно, вибори до союму скоро минули і виїшли на користь шляхти, іменно панів маршалків повітових; то і не ма вже шчо ломати собі голови над такими ученими питаннями. А з цілої з таким гуком порушеної справи лишилось тільки зібраніє писаниї матеріял, котрих, здається, буде видрукованих коли небудь пізніше в «Wiadomościach statystycznych Krajowego biura statystycznego», і котрому до його цінности буде тільки недоставати докладности і вірогідности (достовірности). Коли ж в пізнішій часі (розуміється не скоро, бо сойм охоче займається високою, „орієнтальною“ політикою) сойм преці вважеться за дискусію над тою макулюатурою, то неперемінно він збере результат усіх тих глибоких і совістних студій в голошеній уже наперед інспірованими від віділу краєвого публіцистами*) тезі, шчо стан сельанський,

*) Приміром серія статей в «Gaz. Lwowski» з початку с. р. під надписом «Zubożenie Kraju» котрі автор, член вище названого комітету і краєвого бюро статистичного, Др. К., вказавши, як не можна гарніше, шчо сельане галицькі зовсім не уладають матеріально, а противно, підноситься, закінчив серйозно висказаную гадку, шчо і цілий край пінясється до добробіту, коли тільки проміж панями і сельанями стане мир і натріархальна згода (знаємо ми, яка!), — начеб заклучєньє того миру залежало

коли він дійсно так підупав, як об цім говорять, сам цьому винен, а іменно винни тут його *пїанство, темнота і лінивство*.

Не треба цього широко доказувати читателям, шчо таке просте заперечуваньє істнованья иужди в краю, а виглядно там — де вже її не можна затаїти, аподиктичне вияснюваньє причин тої иужди простими трома словами, хоч воно і догідно нашим законодавцям, бо увільняє їх від дальшого мисленья, нам, звичайним людам, не здається до нічого. Питаньє, чи б — а хоч би взявши тільки саму Галичину східну, більше чим 3-мільонна маса народу живе в якім небудь людьянім биті, чи противно в стані близькім до иужди, котрих з кождим роком мусить поігршати? це питання досить важне, шчо би над ним подумати троха глїбше, чим це роблять наші законодавці. Не менче важне і вартє глїбших студій другє питання — чи найблишюю причиною того лихого економічного положєня, коли воно справді таким покажеться, — є дійсно темнота, лінивство і пїанство маси народу? Коли ж би і це було правдою, то не менче важне, може шче важніше, як першї два питання, буде розібрати третє: звідки беруться ці іменно три пороки в Галичині, і то так повселюдно, і в такій мірі, шчо ціла маса населєня великого краю через них впадає в шчо раз гіршу біду, з якої його ані рестриктивні ані позитивні міри адміністрації і законодавельної власти видобути не можуть? Конечно, мусять тут бути якісь шче глїбші причини, незалежні від власної волі тої народної маси. Бо це кождому зрозуміле, шчо як поодинокій чоловік, так шче більше ціла кляса людеї, (взявши пересічно), самим собі — не вороги. Допустивши, шчо таїа кляса народу приїшла вже дійсно до живого почуття своєї иужди, то річ ясна, шчо сама вона мусить приїти також до пізнанья найблишних, видимих причин тії иужди, і всіма своїми силами буде намагатись до відсуенья тих причин. А допустити одно і другє можемо сміло; навіть дитина, приложивши налець до свічки, почує, шчо її печє, і спізнає, шчо найблиша причина того больу — свічка. Не можна ж галицькому народові доказати, шчо би він пїанство, лінивство і темноту вважав річима гідними і нешкодливими. Шчо *лінивства* наші сельане не вважають чеснотою, об цім може кождий пересвідчитись, поспитавшись людеї в будь котрім галицькім селі; чи, приміром, найдеться —

від сельан, і начеб то сельанє з самої тільки врождєної їм незгідливости і власти не хотїли годитись в панями, значить, не хотїли, шчо би їм було так добре як і панам!

не кажу вже в цілм світі, але в Галиччині, яка громада, в котрій більше шанують льудей лінивих чим робучих? Я вiproчім низше попробују виказати на датах, шчо галицькій сельянини мусівби вмерти зараз з голоду, як бя йому тільки приїшла охота скілька день до року мало або нічого не робити, значить бути хоч троха лінивим. Шчо ж до темноти, то річ аж надто звісна, шчо галицькі сельяне до р. 1873 своїм власним коштом, і добровільно заложили і удержували до 2000 народних шкіл, з того числа до 1300 в східній Галиччині: колиж р. 1873 гал. сојм ухвалював новий закон о школах народних, котрим заведено загалюку примусову науку і приказано закладати школи навіть против волі поодиноких громад, то помимо того, шчо закон тој накладав найбільші тягарі власне на сельяи, *) і шчо примус школьній масу дітей відтягаје родителей від роботи при хозяјстві, всі послы сельяне голосували за тим законом. Колиж знов в р. 1875 **) ухвалювано закон проти пјанстеу, то тіж сельяне усі без виїмку за ним голосували, а протестували проти нього тільки де котрі ланські послы ***), бојучись, шчо уменченє пјанства знизить їх дохід з пропінатції. Значить, сами сельяне оціняли добре вартість про- світи і шкодливість пјанства.

А предці нужда, як ми це побачимо зараз, існује в Галиччині, а пјанство і темнота не уменчились, та і лінивство (об котрим ја думају поговорити шче инчим разом більше) має трівати повсильудно, і (правда шчо не лінивим панам, а ні лі- нивим підпанкам, а ні лінивим жидам, але) сельянам задавати має несказані матерјальні шкоди. Јака ж цьому причина?

На цей раз ја хочу займити читателів аналізоју галицького пјанства, розміру јего іспованья, јего впливу на матерјальне і моральне положенє народу, але передовсім јего причин. Для цього ми не потребујемо ждати аж на оголошенє зібраного сој- мовоју анкетоју матерјалу, бо мајемо до цього досить доклад- ні, і навіть по части статистично оброблені факти. Дискусїја публіцистична, јака в р. 1875 почалась у нас над питанням о викупній „пропінатції“, видала між инчими на світ дві обшир- ніші студїї о пропінатції, рівночасно, незалежно одна від дру- гої, і льудьми претивних соціјальних і політичних пересвідченє

*) Закон тој накладаје на сельяи 12% додатку до державних податків, тоді як більші посідателі мајуть тільки 4% додатку до тих податків пла- тити, — на удержанє школи. Значить, на кожного поодинокого сельянина наложено три рази більше, розмірно до доходу, податок школьній, чим на поодинокого пана, властителя більшої земської посідлості.

**) По ухваленю закона о викупній пропінатції.

***) Грохольський, бувший міністер.

написані. Так як „пропінатція“ стоїть (як ми це побачимо низше) з консумцією горьачих напоїв в нероздільнім звязку, то і ті обі публікації не моглись обїйти без поданья і розби- ранья дотичних дат статистичних, котрі ми до нияішної роз- відки джити можемо. Тоді як брошура „Шчо нас коштује пропінатція“ Василя П., написана з становища інтересу сель- анського і опозиційного, вијшовши небагато вчасніше, не могла користатись жередами чисто урядовими, але за те подаје дати з научных самостїйних жерел, незабарвлених ніяким урядо- вим оптимізмом, — то діло, видане пізніше, і написане членом бјура статистичного, Дрм Ключинським з порученья Виділу кра- јевого «Stosunki propinacyjne w Galicyi», — за ддя оборони вне- сенья того ж виділу о знесеню пропінатції не за дармо, а за сплатоју властителей пропінатції в готових грошех, виходить із становища інтересу більших посідателів землі, операјучись на богатих датах урядових, котрих автор, конечно з уваги на своје офіціјальне становище і на ціл праці, не осміливься під- давати якій небудь критиці. Таким чином обі студїї, контролю- јучись взаїмно, дајуть нам спосіб, із всею можливою певністю дїти до правди, котрої ми більше менче всьуди будемо шукати по середині обоїх крайностей, доповнюјучи наш образ, там, де цифри подані в них ддя нияішної студїї не вистарчајуть, новими датами з жерел урядових і инчих, рівно вірогідних. В виїмко- вих тільки случаях, імено там, де і у тих послїдних жерел зарадитись не буде можна, ја буду мусів послугуватись власним апроксимативним рахунком, пријмајучи тоді все тільки цифри мінімальні, та лишаяјучи осуд вартости мого обрахунку самим уже читателям.

Лишајучи тимчасом всі възгляди моральности і льудьскої фізіологїї на боці, ми мусимо передовсім запитатись: шчо в Галиччині може назватись пјанством під възглядом економічним? або, сказавши просто: скільки галицькі сельяини (імено в Галиччині східній, руській, котра нас найбільше обходить) може на рік протити, без нарушенья рівнованн в своїм бјуджсеті? Побачимо це зараз.

Пересічне хозяјство сельянскої родини в східній Галиччині, зложено з 4-5 голов, обїмаје окрім хати, вартість котрої мо- жемо пријмити найвищче на 200 гульденів, шче: 8 моргів землі (без ріжкнці культури) враз із најпотрібнішими господарськими будинками і робучим скотом (пара коней або пара волів *), без

*) В Галиччині було всего робучого скоту (коней і волів) р. 1869 коло

чого земля не малаби вартости. Найпевніші дані, які маємо шчо до вартости землі в Галичині, то шацунок присягалих де-таксаторів „галицького кредитового товариства“, при видаваннї пожичок гіпотечних для більших посідателів земельних. Після того таксовања маје вартість оден морг землі*) більших посідателів:

Орно поля: 109·75 гульд.; левад і городів: 103·79 г.; пасо-виск: 49·17 г.; лісів 34·86 гульденів. Нема шчо і говорити, шчо вартість *селянської* землі, хоч би тільки з причини роз-дроблення хозьяств селянських на 4, иподі і на більше частей, далеко одна від другої розкипнених, і за для недостачі гі-потечи, багато менча. Але не маючи других, рівно певних дат, ми мусимо вишче подати цифри приймати і для селянських ґрунтів. Після цего рахунку буде мати вся селянська земля цілої Галичини (для розділення землі селянської в східній Галичині від такої же землі в західній ја не маю певних дат під рукою), вартість, іменно:

4,690,432 морг. орного поля	514,814,912 гульд.
1,381,030 » левад і огородів	143,337,103 »
1,054,483 » пасовиск	51,848,929 »
351,073 » лісів	12,238,404 »

Разом 7,477,018 моргів всеї селянської землі 722,239,348 гульд.

або, взявши пересічно,—оден морг землі без ріжниць культури = 96·32 гульд., а 8 моргів = 770 гульденів. Долічивши до того шче, по тому ж жерелу, 17·76 % на вартість господарських будинків, значить 137 г., і вартість робучого і другого скоту, хочби і навіть = 93 г., дістаємо всю вартість пересічного, *активного***) хозьяства селянського = 1000 гульденів.

ґрунтова рента з землі *більших* посідателів в Галичині ви-носить, після всіх наукових і господарських поваг***) највишче 3%. Хоч такаж рента з землі *селянської* виносить, після тих же поваг, шче менче, то ми за для недостатку другої

з міліони (з чого 1/4 часть—кони). Рахуючи після вглядного обшару селянської землі 57% з того числа на селян, виходить сума селянського скоту на 1.710.000 штук, з чого пересічно на одно селянське господарство припадає 2 штуки.

*) Kredyt hipoteczny a stowarzyszenia zaliczkowe. Dr Alfred Zgórski. Lwów. 1876. Морг=1/4 десятина.

**) Т. і. з відліченням хати.

***) Фаховє річне справозданье о господарстві польнім в «Gaz. Lwowski.» р. 1875; Encyklopedia rolnicza. Warszawa. 1876. (статїи логичні Галичині).

певної цифри, мусимо і тут прийняти те саме максимум 3% Окрім тої ренти з капіталу, не маје галицькій селянин иншого доходу, як тільки шче з праці своїх рук і своєї родини. Приї-мати мусимо, шчо в хазьянській родині, зложеної з 4·5 голов, окрім 1) робучого хозьяїна је шче 2) жінка, 3) два недолітки меже 10—15 рік;—лишajúчи тільки 4) лишних 0·5 на старців вишче 65 і дітей низше 10 рік, котрі не можуть заробляти. 1)

З дат, дуже цінних, хоч троха пристарілих, поданих в „спра-возданнї львівської торговельної камери 2) в 33 повітів схід-ної Галичини за роки 1866—1870, і других, троха менче до-кладних, але за те новіших (1876), поданих в досить побіжно написанї брошурці статистичного бїра о неурожаї р. 1876 3) (в 34 повітів східн. Гал.), ја зібрав пересічні цифри про за-плату сільських робітників в слідујучих таблицях.

I. Дорослі робітник одержував пересічно:

В року:	1866	1867	1868	1869	1870	1876	Оже пересічно:
За і день роботи без страви 4).	38·5 кр.	35 кр.	34·3 кр.	38·66 кр.	44·90 кр.	32·75 кр.	37·39 кр.
За і день роботи з цілоденною стравою.	15,	15,	19·2	23·4	28,	52·75	25·55
Оже вартість цілоденної страви:	23·50	20,	15·10	15·48	16·90	20	18·49 5)

II. Доросла робітница. Тут треба замітити, шчо галицькі збирачі статистичних дат не прийшли шче до јасного пересвід-

1) Дісно припадає в Галичині на кожних 100 льудей обох полів тільки 59·24% на вік меже 20—65 років; 10·5% на вік 10—15 р.; 28·4% на дітей низше 10, і 1·86% на старців вишше 65 років. — Після цего булоби в родині зложеної з 4·5 голов льудей дорослих 2·67 (ми приймали вишче 2), недолітків 0·47 (ми 2), дітей і старців разом: 1·36 голов (ми 0·5). Зваживши, шчо так діти низше 10 років, як і старці вишше 65 р. в селянських ро-динах достачують теж якусь часть роботи, то ця ріжниця більше менше повинна зрівноважитися.

2) Bericht der Handels u. Gewerbekammer in Lemberg für die Jahre 1876 in 1870, erstattet an das h. h. Handelsministerium. Lemberg 1873. Anhang XXIV—XXV; за пінішні роки справозданье не шїшло. — Wiadomości sta-tystyczne. R. III, zeszyt I. Nieurodzaj w Galicyi nap. Dr T. Pilat.

3) Nieurodzaj w Galicyi. як вишше.

4) На своєї страні.

5) Читателлям буде наїрно зрозуміле, шчо в послідній рубриці, де по-дани пересічні шїври за 6 років (в котрих спосунок меже платою а ціною страви змінювавсья не рівномірно), дивергенція меже пересічною ціною роботи зі стравником і без стравнику, не може представляти властивой пересічної ціни страви, — і шчо цю послідню треба аложити з ціи страви за подімною роки, оже = 110·98: 6 = 18·49 кр., а не: 11·84.

чення о потребі звертати свою увагу також на ціну роботи жінської (а ще менше на ціну роботи недолітків), вважаючи, бути може, роботу жінщини надто маловажною і мало вартою, саме так як і ті, котрі за роботу платять. Впрочім також і звісний факт, що в панських господарствах (з котрих іменню походять дати) жінської роботи вживається багато менше, чим мужьської, — побільшає трудність такої спеціалізації. За ддя того маємо під тим виглядом багато менше дат до вжитку, іменню тільки з р. 1876, і то лиш із слідуєчих 11 повітів, східн. Гал., в котрих меже ціною мужьського, дорослого робітника та жєнського заходив от якій стосунку:

Повіт.	Мужьськ. робітник дорослий.	Жєнськя.	Ріжниця.	Ріжниця в процентах проти першій цифрі.
Льско	30 кр.	17 кр.	13 кр.	43 33 %
Перемшль	30	17·5	12·5	41·66
Самбір	30	15	15	50
Жидачів	28	19	9	32·14
Львів	50	30	20	40
Віборка	42	20	22	52·38
Рогатин	50	30	20	40
Броди	45	30	15	33·33
Сокаль	27·5	18	9·5	34·54
Чортків	20	15	5	25
Разом	352·5	211·5	141	392·38
Пересічно	—	—	—	35·67

III. *Недоліток робітник* тішатьсья ще меншою увагою наших економістів; тут ще заходить трудність в дефініції „недолітка“, і прогресія ціни відповідна до віку ріжних недолітків, з чого виходить, що в слідуєчих датах, які маємо тільки з трех повітів сх. Гал., ціна його роботи в однім повіті вища, в другім низча від роботи жінщини:

Повіт.	Ціна дорослого муж. роб.	Ціна недолітка.	Ріжниця.	Ріжниця в процентах.
Самбір	30 кр.	25 кр.	5 кр.	16·66 %
Жидачів	28	13	15	53·57
Сокаль	27·5	15	12·5	45·45
Разом	85·5	53	32·5	115·68
Пересічно	—	—	—	38·56

Після цих дат можемо тепер облічити:

A. *Дохід сєльанської родини.*

Допустивши, що хазяїн і його родина не ліниві, і що не втрагать через цілий рік, окрім 65 день свјат і неділь, ані одного дня робучого через слабість, ярмарки, забаву і т. и., то дохід з їх роботи, все одно чи на своїм чи на чужім ґрунті, вніесе, іменню:

- 1) Хазяїн, 300 день по 37·39 кр. 112 гульд. 17 кр.
- 2) Жінка о 35·67 % менше 72 » 16 »
- 3) Два недолітки (о 38·56 % на одного менше) 137 » 84 »

Ціла родина разом 322 » 17 кр.

Долічивши до того ренту, від 1000 зар. 3 % 30 гульд. — »

Одержимо разом 352 » 17 »

цілого доходу сєльанського хазяїства, пересічного під виглядом економічним, а ідеального під виглядом фізичним і моральним.

B. *Розхід.*

Приймаючи за певне, що недолітки, коли не більше, то по крайній мірі *стількиже* потребують страви, що і дорослі члєни родини, з причини, що находяться в стані фізичного розвоју, і випускаючи за те живність дітеј і старців зовсім з нашого обрахунку, одержуємо најважнішу часть розходу,

- 1) На *страву*, по 18·49 кр. щоденно, як више облічено на одну голову, оже на рік, за (4×365=) 1460 днів, в сумі 269 гульд. 95 кр.

Замітити треба, що ціну страви по 18·49 кр. (≈ коло 12 копійок) на голову ја приймају тільки за ддя недостатку инчої рівно певної дати, якој читателі немоглиби провїрити; діснож вона за низька, зваживши, що приміром в р. 1870 одєн бохуєць хліба (житного) ваги 1½ кілогр. в *гуртовім* гандльу стојав в Львові 16 кр.*), оже тільки о 2 кр. менше, — тоді як дорослий чоловік на день потребује коло 3½ кілогр. живности солідної.***) Цифра ж 18·49 кр. на стільки лиш правдива, що вона походить переважно з тих пір року, в котрих сєльане не тільки найбільше працюють, але і найбільше *постять*,***) зна-

*) Bericht der Lemberg. Handl. Kam. 861.

**) Dr Carl Bock. Volksgesundheitslehren.

***) Конец „Петрівки“, піст перед Успенієм=жива; „Пилипівка“, піст до Рожд. Хр. = молочєньє збіжа, также початок великого посту до Воскрєсенья; друга половина тогож, і початок Петрівки=весільні роботи в поліу. Піснї борщ з (картоплеју) бараболеју на обід (=сїдланьє) і вечеру, а

чить, коли ціна живности робітника спадає до найнижшого мі-
німуму.

2) <i>Топливо в зимі</i> , рахуючи тільки один сьвіт твердого (=6.11 гульд.) і один м'якого(=4.45 гульд.)*)	10 гульд. 56 кр.
дерева, разом	
3) <i>Одіж</i> для цілої родини (**).	20 » — »
4) <i>Тютюн</i> для ховаяїна, по 2 кр. на день	7 » 35 »
5) <i>Світло</i> , 1 кр. на день	3 » 05 »
6) <i>Зужиток хати</i> (зужиток будинок господарських полічено при ренті)	10 » — »
7) Асекурація хати, зглядно шкода з огню, після правдоподібного рахунку	2 » — »
8) <i>Курно</i> і підгодование двох порослят, одно на рідво, друге на великдень, з причини, що родина му- сить хоч два рази до року поживитись м'ясною стравою по надто довгих постах (***)	6 » — »

хліб з часником, ідо з огирками на „полуденок“, конечно не стоїть даю-
чому роботу більше, чим 18½ крейцаря. За ддя того і пересічні числа
пчо до ціни робітника на „нанській страві“, вібрані переважно, майже вик-
лючно в тих порах року, виходять надто низькі проти дійсних, а іменно
в тих часах, в котрих селянин сам ддя себе робить, або зовсім не працює,
не вижучи зарібку.

*) Цінои пересічні в літ 1866—1870 в више спіменених 33 повітї.

**) От як пораховано:

1 сукмана (сірак) на всю родину	6 гульд.
1/6 кожуха	2 »
1 1/2 пари чобіт з поправками	6 »
1 спідниця з запаскою ддя хазяїни	3 »
4 штуки білого шматка	2 »
Однї погавиці візми ддя хазяїна (2 роки)	1 »

Разом 20 »

Розуїяється, ја роблю пої обрахунок, шчоби прийати кошта не здавались
занадто великими; але не треба і говорити, що више спеніфікована гарде-
ропа ддя родини вложеної в 4 голов ніяк не вистає *Аст.*

В Галицькїм виданьу „Давїн“ (1878) на стор. 269—270, показано
докладно річний росхід на одїж ддя 3-х осіб бідної міщанської родини
на 42 гульд. 40 кр. Річний росхід сільської родини на одїж буде трохи
менші ніж росхід міщанської родини з за меншої, ніж міщанська, гарде-
роби та заа того, що мужик довше і носить своєю міщанчу одїж, шчо
все таки чинить ніяк не менше 30 гульд на рік. *М. П.*

***) Кожені четвертї чоловік на селї має в „Великій піст“ з причини
одностванної і неосїтної їли — „курвачу єлїноту“ в котрій шч вечер нічого
не видить, а ходить як п'яни, — і проти котрої, по думї селян, єдине
лікарство — звісти (на Великдень) печінку; діснож лікарство не іменно „пе-
чінка“, а м'ясна, в загалї поживна, страва, јака звичайно лучається їм
тільки на Великдень.

9) *Податки*, а іменно:

а) <i>Державній</i> податок „звичайній“ з <i>грунту</i> , в Галиччині пересічно від 1 морга 26.25 крейц.	2 » 10 »
<i>Державній</i> доплаток „надзвичайній“ (1/3 звичайного)	— » 70 »
<i>Державній</i> доплаток „звичайній“ (з хати)	— » 93.5 »
<i>Державній</i> доплаток „надзвичайній“ до домового податку	— » 70 »
б) <i>Крайовий</i> „доплаток“, 34% від „звичайн.“ дер- жавних податків	1 » 08.2 »
<i>Індемнізаційній</i> доплаток (за панщизну) 50% від „звич.“ держ. пол.	1 » 17.5 »
<i>Додаток школьній</i> 12% від „звич.“ держ. пол.	— » 36.4 »
в) <i>Публичні мисари</i> :	
<i>Повинність вієкова</i> , на одну родину в 4-5 го- лов пересічно *)	2 » 49 »
<i>Шарварти</i> (роботи в натурі на потреби дер- жавні, крайові, громадські, як будова і на- права доріг і т. п.) 10 днів на своїї страві.	3 » 74 »
<i>Обов'язок</i> будованя і удержуваня будинку церковного і пошівських, лічивши вартість церкви і поп. будиноків на 10,000 гульд., (в одній громаді пересічно 132 хазяїств)	3 » 78 »

Всі кошта разом 345 » 82½»

Порівнявши ті кошта з приходом, лишається 6 » 30½»

чистої злишки, котра зовсім не може бути пропита, а — по-
минувши, шчо ми велику часть коштів полічили за мало, **) і не
полічили багато всільяких дрібниць (між котрими не найменча
ї та, шчо в неділі і свїята страва мусить бути хоч не багато
дорожша, чим в будень), — мусить виїти на не періодичні, та
тим конечніші потреби, як: ліки ддя хорих членів родини,
заплата попови за покорон і хрестини дітеї і др. т. п.

Више вилічили ми в 6 мінімальних цифрах кошта пересічного
селянського господарства, *звичайні*, так сказати шчоденні, бо

*) Після такого рахунку: стан активної армії в Австрії виносить в
миріш час 300,000 голов; через шчо на оден рік пропадає 109.500.000 днів
роботи; так як в Австрії є 37.350.000 голов населеня, то припадає на
одну душу втрапи 2.93, ја на 4-5 душ 13-18 днів, кождї день по 18.9 кр. (з
уважї шчо на той сам час страунок по 18.49 кр. відпадає) = 2 гульд. 49 кр.

**) Неподічено также доплатку „новіткового“ на раду повітову, котрій ви-
носить пересічно 6—7% від держ. пол., значить 18—21 крейцарів.

навіть хвороби, а іменно хвороби і похороми *дітей**) селянських в Галичині (східній) залічити мусимо до річей звичайних і з того виділена ми пересвідчилися, що ці кошта, коли не перевищують, то по крайній мірі ледви шчо з тяжкою бідю рівноважаться з доходом щорічним, так, шчо в тім господарстві з одного року на другий ніяка лишка не остається. Але то були тільки кошта на *удержанье* господарства і родини. Я не буду вдавсья тут в казуїстику і не буду вилічував всьляких случайів, щасливих і нещасливих, які на селянську родину можуть шче спровадити всьлякі *надзвичайні* кошта, і які — нехай і најавичніші, — не можуть бути виражені в ніякій пересічній цифрі без помочи надто вже тонкої комбінації; саме так, як ја і при виліченю доходів, не брав в рахунок страту днів роботи з причини подібних же случайів.

За те не потрібно доказувати ніякими цифрами тої правди, шчо як усьякий організм на світі, так і селянське господарство, а зглядно родиня, мусить мати свій початок і кінець.

Я не маю тут на думці ніяких трагічних катастроф а ні економічних назвичайних криз, а *правильний* перехід господарства з одної генерації на другу. Може тої перехід довершитися поволи і мати кілька фаз, як: попередне вивірюванье сина або дочок частею імінья, а опісля аж смерть голови родини і перехід прочої части імінья на дітей, або — смерть хазяїна, по цім адміністрація господарства через вдову, потім його перехід під адміністрацію дорослого і женатого сина і т. п.; — а може все те статися маїже рівночасно — смерть, наслідництво, женитба: кошта розвезанья давньої родини, а основанья нової завжди будуть більше менче однак. Зваживши ж, шчо після нашого попереднього обліченья селянська родиня нічого не може з року на рік відложити на незвичайні потреби, вишче поданим бюджетом не обняті, — то виходить, шчо і кошта *розвезанья* уступающей зі світа родини, спадати мусять на нову родину,**) котра на її місце обймає господарство. За дльа того ці кошта ми мусимо полічити тасже до коштів основанья родини, о котрих ја зараз хочу говорити.

Кошта основанья родини (хазяїства):

- А) 1. Похороми голови родини і його жінки (заплата понові, дякові; дві домовини, світло) крайне мінімум 6 гульд.

*) В Галичині умерає на рік дітей наше 10 років близько 100.000; скільки їх окрім того шче хоруже тяжко, на це не ма певних дат, але мусить во два рази стільки.

**) „Ливаються на ґрунті“.

2. Заплата нотаріусові за „обсигіляцію“ і списанье іпенхаря, в загалі акту спадщини 8 гульд. — кр.
3. Штемплі до тих актів і оден день роботи, страчениї на ставанье до суду 1-08 і 0-37. 1 » 45 »
4. Такса (державна) від чистої спадщини, і такса (держ.) від переходу нерухомого імінья (1% і 1 1/2% від 1000 гульд. а до того 25% „надзвич.“ додатку*) 31 » 25 »
5. Такса на фонд школьній „нормальній“. 1 » 5 »
- Б) 6. Женитба — (за заповіді і шлюб попові), мінімум 5 » — »
7. Нова одіж дльа жениха 12 » — »
8. Світло і лишна (м'ясна) страва на весілю, страва (без ніяких напиків) рівна вартости одного підсвишка 3 » 50 »
9. Страта 3 днів роботи дорослого чоловіка 1 » 12 »
10. Народини і христини двоє дітей 2 » — »
11. Два рази поліг; страта 20 днів дорослої робітницї**) 4 » 81 »

Разом, мінімальні кошта 76 » 18 »

в котрих ця молода родиня, як з первородним гріхом, приходить на світ. Сума ця не може инакше роздобутись, як тільки нарушеньем капіталу хазяїства, або затягненьем позички, котра, розуміється, тим буде дорожша, чим в менших частях, (а не відразу) родиня її затягне. Допустивши случай најавичніший, т. і. шчо суму цю голова родини позичить цілу від разу, і не в жидів, як це звичайно діється, а в „банку рустикальнім“***) на застав свого господарства, то кошта затягненья тої позички винесуть в мінімальних цифрах:

1. Два рази дорога до повітового міста, в котрім је сілія банку, — страта двох днів роботи — гульд. 75 кр.
2. Писареві за написанье поданья до банку, і вистаченье потрібного урядового документа дльа виказанья об'єму хазяїства а штемпелем на 1 гульд. 2 » — »

*) «Nachlassgebühr und Vermögensübertragungsgebühr:»

1% від 1000 гульд. — 10 гульд.
 1 1/2 „ „ „ — 15 „
 25% від 25 гульд. — 6 „ 75 кр.

Разом 31 „ 75 „

**) Оден день роботи = 2406 кр.

***) Statuta c. k. uprz. galic. zakładu kredytowego włościańskiego. Lwów. 1868.

3. Нотаріусові за „заставне описанье ґрунту“ разом із штемпелем на 60 кр.	3 гульд. 68 кр.
4. Штемпель на „запис довжиків“	» 68 »
5. Страта на курсі ефектів банкових *)	2 » — »

Разом коштів позички 9 » 11 »;

з чого виходить, що селянин, потрібуючи дійсно тільки 76 г. 18 кр., — мусить позичити о суму тих коштів більше, значить, в круглії цифрі 85 гульденів, від котрих припадає платити процент 12%, значить річно по 10 гульд. 20 кр. — а на це в річнім бюджеті селянським нема лишнього ані крейцаря. Трудність виходить тим більша, що позичка мусить сплачуватись, найбільше в 14 роках, річними ратами, так що зараз в першій разі, намість 10 г. 20 кр., довжник заплатити мусить 16 г. 26 кр.

Таким чином ми бачимо, що кожда нововтворена селянська родина носить в собі зарід коначної руїни, котра скорше чи пізніше, але — наступити мусить, хочби родина, що би не впасти в донги, ратувалась зараз із самого початку продажею части землі, що будо би ще наїраціональніше і наїменче небезпечно, але що — з причин, котрі психологічно лехко можна вияснити, — случаяєсь дуже рідко, маїже ніколи; так само, як маїже ніколи не случаяєсь, що би селянин свій першій довг затьагнув де їнде, а не в жида, на (наїменчій) процент 52.

З того безвиходного положенья — що би могло нашого селянина ще виратувати? Може, — домашній промисл. Але тої промисл істнує тільки в незначних, виїмкових случаях, і то тільки при господарствах *безземельних*, — а в хазяїствах тої пересічної величини, о котрій мова, його зовсім не ма, і не може бути, бо не ма до цього потрібного живого руху економічного в краю, не ма здорової, внутренної торгівлі, котра б не мусіла годувати чверть міліона паразитів — посередників; ані людних, фабричних міст, котрі б були для цього промислу близьким і певним ринком, і з котрих по притім виходила б природна тен-

*) Банк дає позичку не в чистих грошах, а в своїх облігаціях, і облічує курс коначно вище чим позичаючій селянин може їх продати.

денція до підвишенья робітничої плати, доволі сильна, що би зрівноважити противну тенденцію, яка виходить з панських льятифуцій (великої поземельної власности), і яка так переможно впливає не обниженье наїзначнішої рублики доходів селянської родини.

Дуже наглядну ілюстрацію того економічного застою в Галичині подає нам цїтована брошура Василя П., після котрої Галичина всіх фабрикатів (і то таких важких і малолїтних як пр. гіпс і сподум) вивозить разом 75.000 кілограмів, а привозить з за границі 407.000 кгр., значить в цїтеро більше; або: вивозить конопельного і льняного прядива 43.000 кг. і вовни 15.000 кгр., — а привозить 4000 кгр. полотна і навіть ниток, 7500 кг. порожніх мішків, і 8000 кгр. суконних товарів, — помимо того, що ці фабрикати, а по країні мірі полотно на мішки і самі мішки до сього збіжа могли би робити для себе дома самі, навіть без накладу великих капіталів. Коначно, наїблизча, видима причина такої експлоатаційної країевої господарки, чисто рольничої, — лежить в недостатку фабрик і в загалі зорганізованій країевої індустрії; але властивої дальшої причини, за для котрої індустрія в Галичині ані доселі не істнує, ані розвинутиись не може, — ми мусимо шукати там, де — найдемо і властиву причину цїанства.

Тим часом, закім возьмемось за розвіданье тої причини, — ми можемо уже тепер відповісти на питанье, з котрого ми виїшли: Чи і який розмір цїанства може галицького селянина довести до цїлковитої матеріальної руїни? Відповідь: Не тільки дієне цїанство, але в загалі *сама наїмірніша консумція* спіритуозів; бо і для наїмірнішої консумції спіритуозів, як ми бачили вище, *не ма місца в селянськїм бюджеті*.

Між тим ми з того ж бюджету бачимо, що не тільки саме безвиходне, нужденне положенье селянина лехко в нїм може виродити нахил до гляданья відради на дні чарки горівки, але і недостаточна, рослинна живність, пропагуюча в людськїм тілі тільки розвії сала, а не мускулів потрібних для тьажкої щоденної праці, змушує його потрібну рівновагу в своїм організмі і потрібну до праці енергію піддержувати бодаї мірним уживаньем спіритуозів. — Колиби в краю істнував з тою цїллю зорганізованій промисл, що би (з власною великою користью) селянинові, і в загалі біднішим класам доставувати дешевої і

поживної страви, — як приміром годовања овець на заріз, криликів і т. п., фабрикація екстрактів з м'яса і струкових насінь; колиби в селах могли існувати трактири з м'ясними і молочними стравами, або ж в чаєм, в котрих би наш чоловік хоч раз в неділю міг дісно поживитись і розігрітись, або хоч забавитись, не потребуєючи приємности розмови в людським товаристві оплачувати чарками горівки, — то бути може, при тих фанатичних агітаціях, які від кількох років розвиває духовне брацтво тверезости, при репресивних мірах, які завести має ухвалений недавно „закон проти п'янства“, при тій аскетичній натурі нашого селянина, з якою він здібний перетерпіти не тільки голод, але ж спрагу, і при його спосібности до пізнання, що для него більше шкодливе, — він міг би з часом знайти в ліпшій поживі найлуччий антидот проти п'янства, о котрим він сам добре знає, що воно по довшим часі відбере йому силу потрібну до дальшої тяжкої праці. Колиж би, противно, — на цілій краї була розтагнена інституція, котра би продукцію її продаж спиртуозів осінчала найвищою опікою права, і розвій горічаної індустрії попередала на некористь не тільки таких промислів, о котрих ми вище спінули, але в загалі на некористь всьакої іншої індустрії; і колиб під опікою такої законної інституції жила в краї ціла, численна і потужна каста, котрої найважливішим матеріальним інтересом було би ширенє між народом п'янства, і котра би всі до того потрібні средства мала в своїх руках; — то яка ж пропаганда тверезости, які закони проти п'янства, яка наука шкільна, яка, в загалі, моральна сила була би здібна відвернути темну народню масу від того пороку, і захоронити її від коначної і наглої матеріальної руйіни?

Інституція така існує в Галиччині, і називаєсья — *пропінація*.

Пропінація, — це така *привілейя*, на підставі котрої в кождім галицькім селі ж містечку тільки *власитель більшої* („табульарної“ або шляхецької) *посідлости земської*, *) *має виключне право продукованя і шинкуваня голоенних спиртуозних напиків*: горівки, пива і меду. Таким чином вся Галиччина покрита нерозірваною сітєю територій, на котрих пани мають право експлоатації „своїх“ хлопів, експлоатації, котра

*) А в більших містах — комуна (міська громада, община); таке в кількох менчих містах, і кількох селах має пропінацію община. Тільки в однім місті Кракові в цілій Галиччині пропінація не існує, і в тім місті усі спиртуозні напикі становлять предмет вольного промислу.

опираєсья на найпагубніших інстинктах народної маси. Пропінація дає великі матеріальні користи своїм властителям, бо, *сама абстрактна привілейя*, (значить поминувши чисто купецький зиск в фабрикації і продажі спиртуозів) приносить панам в Галиччині на рік (1874) — 3.897.337 гульденів чистого доходу, *) без ніяких накладів, без жадної праці. А сума ця, як справедливо замічено в цітованій студії Василя Н., *єсть премієру, назначеному з гори, істнујучим законом, за продукованє і шинкуванє горівки*, премієру, котра розділюєсья шчо року проміж 6000 конкурентів: хто з них до року більше виробить горівки, і більше її продасть, значить більше своїх хлопів розпоїть, — тої і більше з тої сумми дістане.

Як кожда привілейя, так і пропінація деморалізує передовіи саму привілеговану клясу, і доводить її до визискуваня матеріальних користей привілейї аж до најдальших можливих границь, иноді навіть по за границі установлені законом, без ніякого взгляду на моральність, гуманність і на свій шляхецькій гонор, — а спеціально в Галиччині східній, і без взгляду на який небудь патріотизм чи народольубство, так як тут польський шляхтич бачить в руськім хлопі ворога, чужого йому мовою, звичаїями і вірою.

Окрім виїмкової користи, яку шляхтичєві дає пропінаційний монопол, — він шче, як продуцент горівки і купець, *находиться супроти селянинові, сьому консументові*, в невичайнім користнім положеню, зовсім не рівнім тому звичайному стосункові, який заходить меже продуцентом і купцем з одної, а їх консументом з другої сторони в індустрії і торгівлі всіх других продуктів. Вже по прилученю Галиччини до Австрії, віденське правительство було змушене кількома приказами, захованими в зборі галицьких законів, виступити проти звичаїв, після котрого шляхтичі присвоювали собі і експлоатували право, приписати кождому свому „підданому“ селянському господареві певну илькість напиків, котру він (селянин) — мусів або не мусів випити, але — купити в пана, чи в його шинкаря, *мусів* шчо року; а шче і по звесеню того звичаю, за панщинних часів, жид-арендатор, коли хотів, то міг донести на селянина, бучім то він, селянин, приміром на хрестинах або на весілю подав своїм гостям більше напикку, чим у панського арендатора купив, значить надвишкку купив на чужій території пропінаційній і до-

*) Stosunki propinacyjne pg. 96. Прочі власители пропінації, а іменно комуни мають такогож доходу 1.107,892 г., так шчо цілій дохід з абстрактного права пропінації панам і комунам разом дає на рік 5.005.228 гульд.

пустився таким чином провини, підпадаючої великій карі, котру сам пан, будучи тоді ще таке селянським суддею, а взаглядно його „мандатор“, і вимірював. — Але і по анесеню панщини не устала, і доселі триває, велика економічна зависимість селян-малих посідателів землі, від властителя пропінанції, (котриј разом єсть і властителем *більшої земельної посідлості*); як це впрочім річ, в цілім світі аж надто звісна, а в Галичині тим більше, шчо при наділі землі і викупні сервітутів маїже весь ліс *) і нерозмірно велику часть пасовиска лишено в руках панів. Наслідком того селяне, окрім того, шчо звичайного денного зарібку мусьять шукати на панськїм лані, і в часи передновинку у него, як головного продуцента, купувати і позичати збіже, шче і по дерево на опал і до будинків удаватись мусьять до „двора“, і в пана мусьять наймати пасовиска дльа свого скоту. Таким чином грошеві взаємини тривають через цілий рік неперестанно меже панським двором і громадою, а вже панськї, пропінанційні інтерес лежить в тім, шчо би в усіх тих грошевих перестранах посередником був жид, арендатор його пропінанції, і шчо би з грошеј переходячих через того посередника з двора до села і на відворот, лишався завжди якийсь процент (за горівку) в коршмі, як головній біржі дльа всіх торговельних відносин між паном і селянами. Від часу заведеня автономїї, а

*) В Галичині поділена земля між менчих і більших власниць отак:

	На менчих	На більших
	власниць	власниць
	Приходить мергів	
Орного поля	4,690.432	1,610.804
Лугів і огородів	1,054.030	412.345
Пасовиск	1,054.483	308.834
Лісів	351.073	3,660.957

Або:

	На 100 власниць	
	Менчих	Більших
	Припадає мергів	
Орного поля	717	33.620
Лугів і огородів	211	8.610
Пасовиск	161	6.144
Лісів	53	60.314

іменно рад і виділів повітових, в котрих пани, маючі голоси вірільні, мають і переважну більшість, чує навіть громадська рада і віт (сільськїй голова) власть панську над собою, объявляючу ся іменно накладаньем грошевих кар за всякі адміністраційні провини.

Вже і тої економічної і соціальної переваги будоби панови доволі до заповнення својї горівки як найбільшої консумції між селянами. Але йому прибуває до того шче оден можний спільник, жид-арендатор, — теж продукт пропінанції, котра, як кождїй монополъ, стьагає до себе капіталістів (а вони в нас — тільки жиди) до його експлоатації. Арендатор, наймаючи в пана аренду пропінанції, сполучує у власнім і панськїм інтересі промисл шинкарськїй із својім, на позір побічним, діснож головним промислом, лихварським. Кожда позичка, взята у него господарем на заплаченє податку, кожда чарка горівки, взята ним на кредит, кождїй сніп збіжа, украдений наймитом і занесенїй до коршми в почі, кождїй штур коралів, занесенїй там жінкою потај від чоловіка, і кожух, занесенїй чоловіком потај від жінки, — стаєсья одним більше огнивом лашцуха, котриј мало помалу цілу громаду закуває в невольу арендатору, і томуж приспорює примусових консументів панської горівки.

Він (арендатор) ставши ся таким чином повірником усіх родинних тајн свого села, і зајмивши великі обшари селянської землі на власність, стає найважнішим чоловіком в громаді: його вибирають густо-часто навіть до ради громадської і місцевої ради школьної, парубки і дівчата, запрошуючи його на весілля, цілують його в руки, *) помимо того, шчо його појавленє в будень на селянськїм обістї викликує плач дітей і шму розпуку старших; — в него навіть учитель і пін мають свї сопо согтесте, а иноді і пани дрижить перед його економічною потугою. Але їх обох лучить спільний інтерес — зиск із пропінанції, і спільний предмет експлоатації, і спільний ворог: *жид*, консумент їх пропінанційної горівки.

В пропінанційї привілегїї заклъчаєсья шче одна користь, дльа властителів теж не мало цінна, а іменно, шчо властитель пропінанції має право закладати на својї території шинки в *довольнім, ніякими законами неопраниченим числі, без потреби*

*) Шчо би цеј — тепер вже зовсім *звичайнїй* в Галичині објав унижености руських селян проти арендаторів оцнити як сль, треба собі пригадати, шчо жид, по народному вірваньу, „не має душі“, і шчо він не „вмерає“, а „здохне“, — тоді як від, корова і кінь „гине“, а пчела таки „умирає“ „як християнин“.

попередного дозволення від адміністрації, — і віддавати їх в аренду людям свого вибору (конечно, жидам), помімо того, що існуючий закон о організації промислу (т. зв. патент промисловій або заробковій з р. 1859) закладає подібних канторів і фабрик, як приміром: гандель трутівними, хемікаліями, напінками (будучими предметом вольної конкуренції), книжками, фабрикація ж продаж стрільного пороху, гостинниці, кав'ярні і т. п., зависить від дозволення („консензу“) політичної адміністрації, котра видає такі консензи тільки по попереднім пересвідченню о потреби (в дотичній містності) заложення кантору і тільки людям наповрежденної слави і моральности. Пани, у спілці з арендаторами користуються тим своїм виїмковим правом як нашірше. В однім селі буває по кілька, іноді ж кільканадцять коршмів, а крім того в панській лісі, шчоби і робітники, рубаючи панські дрова, мали де пропнати своју заплату, і люде, купуючі панське дерево, дали панові заробити также і за горівку; — і на польу, далеко від села. Ті польні коршми мають своју окрему причину існування; вони закладаються властителем пропінанційної території в цілях конкуренції проти сусідному властителеві, і за ддя того, шчоби селян з чужого села притягнути, вони ставляються скілько можна најдалше від свого,*) а најблизше від чужого села, значить на самій границі. Розуміється, шчо так заатакованій конкурент не піддається, а ставить по своїй стороні границі, зараз проти тої коршми ж своју, а коли на однім пункті сходяться границі трох сіл, і трох відрубних територій пропінанційних, то там не премінно стає три коршми; одна від другої не дальше трех шагів, і в ніодній не можна нічого купити, як тільки најпоганішої горівки — *е день*. За то *е ночи* вони становляться біржами краденого скоту і збіжа, бо само собою розуміється, шчо до таких далеких від одного і другого села коршмів ніхто в день не заходить, і шче менше заїздить, а тільки в ночі збігаються до них хлопці, почуючі в польу з кінями, і фахові злодії за горівкою, тим дешовшоју ддя ших, а тим ціннішоју ддя арендаря, шчо вона платиться не грішми, а краденими продуктами. Годі як польні коршми служать головними ринками і магазинами польних злодіїв, — то лісні коршми — становлять најдогідніші етапи ддя конокрадів, котрі тими дорогами виводять коні за границю до Россії, і приводять з Россії до Галичини. Це можна зовсім помислити, шчоби о тих великих вигодах, які їх коршми дають

*) Ддя того, шчоби *ниша* ціна горівки йшла тільки на користь чужих селян, а не своїх.

злодіям, — пани-властители пропінанції не знали; бо, противно, вони кажуть собі арендаторам за ці коршми добре платити, помімо їх відлюдного, значить ддя самого гандлю горівкою дуже некористного положення. Але ж віт громадський, до котрого належить сільська поліція, знає об тім, — тількиж його власть кінчиться там, де кінчаться землі селянські; на панській території має після автономічної організації, ухваленної галицьким союмом, власть поліційну і в загалі вітвіську, сам пан властитель більшої посідлости земської і пропінанції, як *judex patus*.

Розуміється, шчо коли панська територія граничить з містом, в котрім пропінанція належить до комуни, то конкуренція виступає в подібних, хоч шче сильніших пројавах, а тільки набуває шче характерістичного локального колориту тим, шчо комуни на своїй границях удержують „пахолків“ пропінанційних, котрі ганяються за хлопцями і дівчатами најбіднішої міщанської кльаси, перекрадаючи дешевшу горівку з панських, докола міста положених коршмів, до міста, — і шчо в часі ярмарків в тих позаміських коршмах, вечером і в ночі їдуть піјатики ярмарочних гостей і відбуваються сцени розпусти, котрі годі ж описувати. Не треба тут і додавати, шчо відмінні трохи стосунок, які під взглядом властителя заходить в містах, в котрих пропінанція належить не до приватного чоловіка, а до комуни, зовсім не відбирає тому праву того крайне неморального характеру; зваживши, шчо адміністрація доходів з пропінанції підлагає тут раді міській, котра, складаючись з міських капіталістів, дуже часто (іменно в менчих містах) в більшости — жидів, заступає проти масі міщан тіж самі або подібні кльасові інтереси, шчо ж пан проти селянів.

Після сказаного буде читателям ясно, шчо таке плоджене шинків і такими способами, мусить ширити і планство в чим раз дальше ідуцій прогресії. Може шче ясншче покажуть це слідујучі дані. *)

Усеіх шинків в цілій Галичині је 23.269, значить 1 шинок припадає на 233 голів всеї людности (в сусіднім королівстві польськім 1 ш. на 292 г.), а близько 4 (3-65) шинків на одну осаду (оселю); з того числа концесійонованих адміністраціеју (по пропінанційних, а за „консензом“) 1140.**) а пропінанційних, значить заложенних і удержуваних приватними властителями і ко-

*) Stosunki propinacyjne pg. 166—170. i Tab. XLIV—LII.

**) Об тих, концесійонованих адміністраціеју, значить непропінанційних шинках буде говорено ннше.

мунами на праві пропінанційним в селах і містах разом 22.129. З цього послідного числа припадає на міста: 3548 (1001 в Галичч. західн., і 2547 в Галичч. східній), а 18.581 (Галичч. західна: 5755; східна: 12826) на села.

Тоді як в 24 повітах західної Галиччини *) з населенням 1.824.108 гол. је *усіх* шинків (пропінанційних і консензових в містах і селах разом) 6.756, так шчо тут 1 шинок припадає на 269 гол., — то в 50 повітах східної Галиччини з населенням 3.620.584 гол. је таких же шинків 15.373, значить оден припадає вже на 235 гол. всего населеня. Коли від тих цифер відлучимо пропінанційні шинки міст з дотичним населенням, (195.806 г.) то маємо: на 1.628.302 душ селянського (і маломіщчанського) населеня *західної* Галиччини, *сільських* шинків 5.755, значить припадає 1 шинок на 282 д.; на 3.306.151 д. такогж населеня *східної* Галиччини, таких же шинків 12.826, значить 1 шинок на 257 душ.

Порівняюмо тепер дохід пропінанційний, який ці шинки (з аренди) дотичним властителям приносять, з числом тих шинків. Дохід тої всіх властителей пропінанції (т. ј. як панів на селі так і міських комуни) виносить в *західній* Галиччині 1.186.763 гульд. 15 кр., значить припадає на 1 шинок 175 гульд. 66 кр.; такий же дохід в *східній* Галиччині — 3.818.465 гульд. 33 кр., — з чого на оден шинок припадає 248 гульд. 39 кр. Колиж знов підемо дальше, і відлучимо від цих цифер число і дохід пропінанційний з шинків в *містах*, то припадає з доходу *сільських* (панських) шинків в *західній* Галиччині (901.849 гульд. 58 кр.) на 1 шинок (сільських): 156 г. 71 кр.; в *східній* Галиччині з такогж доходу (2.901.322 г. 79 кр.) на 1 шинок: 226 г. 20 кр. Ми бачимо з цих цифер, шчо оден шинок в *східній* Галиччині, повнимо того шчо він має пересічно *менше* консументів, чим 1

*) Ја тут позволив собі — јак і в дальше поданих датах нижньої праці, — відступити від звичайного розділу Галиччини на 47 східних повітів в право-біч доліжного і середного і по обох берегах горішного Сяну положених, і 27 *західних* повітів (лівобіч Сяну), котрому розділові служать за підставу національність маси населеня. Так јак в нашій студії о національність розходиться менше, а більше о економічні стосунки, то ја до више поданих 47 повітів східної *part excoelence* Галиччини, додав шче з лівого боку Сяну повіти Кросно, Бржовів і Јасло, котрі за давнішого (до р. 1867) розділу адміністраційного належали до східної Галиччини, тоді јак прочі 24 повіти склали разом одну адміністраційну територіју під офіціальним названнем „Галиччини західної з књажествами Краків, Освенцим і Затор“ і стојали під т. зв. „крајевим правлінням“, а офісља „намісничюу комісіїју“ в Кракові. Впрочем і в згаданих трех повітах по лівім березі Сяну (Кросно, Бржовів і Јасло) *руске* населеня становить досить значну цифру: 27.050, проти 176.129 поляків.

шинок в Галиччині західній, — даје свому властителюви *більшиј* дохід пропінанційний, — або инчими словами: в східній Галиччині не тільки розмірно до населеня *число шинків більше*, чим в Галиччині західній, але і кождиј поодинокий шинок в тіј (східній) части крају продаје пересічно *більше напитків* чим кождиј шинок в західній части, тај јак конечно *більшиј* або *меншиј* дохід з аренди пропінанції залежать від більшої консумції. Шчо би не наводити надто багато цифер, ја тут тільки додам, покликуючись на офіціальні дати діла «O stosunkach propinasyjnych» (Tab. VI), шчо такий сам стосуюнок прогресії між доходами з пропінанції а числом шинків заходить таже меже поодинокими повітами цілого крају, — шчо, значить: де число шинків розмірно до населеня більше, там і *кождиј поодинокий шинок* даје вишній дохід пропінанційний і навідворот. З того факту, шчо іменно з побільшенем числа шинків побільшається і пересічний дохід пропінанційний, маємо јасній доказ раз на те, шчо властители пропінанції мајуть *можність* побільшити консумцію својі горілки кождого часу через просте побільшеня числа шинків; з кождин новим заложеним шинком дохід јих не тільки через продаж більшої илькости горілки, але і через підвишеня арендного чиншу підноситься; і шчо таким чином залежить в певних границях тільки від јих добројі волі, від більшої або меншої дози јих егоїзму, від більшої або меншої захланности, на јакім ступні панства чи тверезости вони масу народу поставити захочуть. По друге — показује порівнаня дотичних цифер в східній Галиччині з тимиж цифрами в західній, шчо пали пропінатори в руській части крају тују своју можність *выискујуть* в границях јак тільки можна најширших.

Дља појаснення, чому пани пропінатори в *західній* Галиччині стајуть під тим взглядом по части діјено, по частиях тільки на позір морально више від својих східних товаришів, ја мушу передовсім (побіч звісного факту, шчо західна Галиччина, таже шчо до *панів*, в загальній цивілізації стојить више східної) пригадати сказане вже в попереднім, шчо в тамтій части крају ніјакій розділ національний не побільшује соціјального антогонізму між паном а селянами, а напротив, взгляди польського патріотизму і народольудства силоју общественног мнїня недопускајуть тут подібної надто далеко јдучој експлоатації народнојі маси, навить зі сторони поодиноких ве дуже совістных пропінаторів. *) Але і того морального впливу було би шче мало

*) Јак него маємо подібний приклад і на т. зв. „порції“, котра в західній Галиччині не иснује совсім, і проти котрій виступили тільки газети *краківські*,

для відібрання проінації в зах. Гал. того характеру деморалізувучої інституції, якої вона в східній Галичині без виїмку має, колиби до того впливу, виходячого почасти від самих властителів проінації, не прилучились рестриktivні міри уряду, котрі тут почавши від часу прилучення тої часті до Австрії при розборі Польщі, а зглядно від часу утворення речипотлітої краківської (теперешні два повіти, краківський і хржанівський), аж до найновіших часів систематично прагнував до знесення цілої інституції дорогою адміністративною; і хоч цього не дозволила йому довершити заведена реакційна автономія (1861) а опісля адміністративне сполучення західної Галичини із східною (1867) під намістництвом гр. Голуховського, всеж вплив тих урядових мір триває в своїх наслідках аж до сьогодні. Для зрозуміння цього буде доволі, не запускаючись в надто подрібній виклад, спитнути, що право проінації *не установлене ніяким власним законом*, а виробилось шче за часів Польщі: спочатку через безправне надуживанье права юрисдикції, яку пап мав над своїми підданими, переїшло опісля в звичай, — пізніше в королівських рескриптах і соймових конституціях хоч не санкціонованій, але ближче хоч не дуже ясно описаній, і як такої звичай, по прилученю Галичини до Австрії, остоялось і на дальше в таких границях, які йому кожодчасне віденьке правительство — раз консервативне, другим разом більше демократичне, назначити зволило. Така юридична неозначеність того усього, що властиво становить проінацію, давала краєві адміністрації, а іменно намістництву ві Львові (для теперішних 50 східних повітів) і окремому від того ж „краєвому правлінню“* в Кракові (для 24 зах. повітів), дуже

тоді, як в східній Галичині на тільки маса шляхти, але і Львівські польські часом всі політичні бари без виїмку станули в її обороні. Коли шче в 20 і 30-тих роках агітація проти п'янству, за прикладом ірландських англійських Temperance societies переїшла до західної Галичини, то вона тут прийшла зараз характер польсько патріотичний, і навіть, (як не вилно із звістних автору тодішних *тафних* правительствених рескриптів, котрими, з ініціяції *россійського* правительства приказувано власям неопускати впереня тої агітації іменно в близькості границь королівства польського) *революційній*; на її чолі станули не тільки ксензи, як тепер в руській половині краю, але і *сами папи, властители проінації*, а це власне надало тії агітації таку силу і такий вплив, якого теперішні русько-польські „мієсії“, напратовані польською публіцисткою східної Галичини називаєм агітації „антисоціальної“, і маючи в східно-галицькій шляхті відкритих ворогів, — ніколи не будуть мали, як довго буде істнувати проінація.

*) Landesregierung під начальством Landespräsident-a, котрій був зовсім незалежним від львівського східно-галицького намісника (Statthalter), і ко- респондував тільки просто з віденьским міністерством, саме так як львівський

широке поле як до најгіршої самоволі, так і до ліберальної діяльності на власну руку в цілій цій справі. Тоді як Львівський намістник (і був ним через довший час князь з цісарського дому, гнилий і зовсім під впливом східно галицької шляхти стоїучий Фердинанд д'Есте до р. 1849; від тогож року аж до р. 1875 в малих перервах граф Голуховський, сам властитель великих обшарів землі і проінаційних прав, котрій свії великі маїеток через намістникованье успів підмести в *десятеро*), неначе малий король утверджував і розширював шляхецькі привілегії і вольности проінації, (як це приміром зробив Голуховський рескриптом з 30 октября 1860 № 44630, запрешчаючи підвластним собі політичним органам мішатися до закладування шинків лезз властителів проінації і признаючи тим послідним право закладити і удержувати шинків скільки їм захочеться і, без ніякої урядової інтервенції), ділаючи в тії мірі без відомости, иноді навіть против волі віденьского міністерства; то краківське „краєве правління“, зложено переважно з німецьких бюрократів, котрі в Галичині (як це і не дивно буде не галицьким читателям, але до того їх змушували політичні і соціалні обставини) завжди були демократами, иноді дуже радикальними, і стоїучи під непосредним, більше, чим польсько шляхецьким, ліберальним, впливом віденьских міністерів, — поступало зовсім противно, не стрічаючись при тім — з причини вище згаданих, з ніякою або дуже слабою опозицією західно галицьких властителів проінації. Я не можу тут вдаватися в подрібности того діланья, шчеби за подрібностями, для читателів іменно не галицьких, не дуже інтересними, не затратити властивої провідної мисли нинішньої студії; але два іменно головні напрямки, в яких це правління виступало проти привілеї проінації надто мали важкий вплив на значну часть Галичини, яку становлять згадані 24 західні повіти, і на ріжницю, яка з їх причини витворилась під зглядом розширення п'янства між тою частью, а 50 по вітами східно-галицькими, як шчеби о них тут не спитнути ширше. Шче сенатусконсультом з р. 1843 ограничила бувша р'ячпосполіта Краківська на своїй території, обіймаючій два теперішні повіти зах. Галичини, право властителів проінації на стільки, шче назначено було *максимальне* число шинків, які в кожній адміністраційній території могли удержуватися, а навіть закладанье нових шинків в границях того максимум

намістник, котрій (посліди) за те, як не простій урядник, а вступшик цісаря і рангою майже рівній міністрам, був далеко менше залежний від міністерства, чим краківський Landespräsident.

зроблено залежним від призовлення (консензу) урядової влади і від різних других умов. Заставши цей стосунок по прилученню Кракова до Австрії, Краківське „краєве правління“ не тільки удержало його на дотеперішній території, так що згаданий сенатусконсулт дієтує на цій території ніче і до сьогодні, — але воно намагалось цей припис примінувати і до прочих повітів західної Галиччини, іменно шчо до закладанья нових шинків *тільки за консензом* політичної (поліційної) влади. Ограничаючи таким чином права чи дучше: самоволь властителів пропінації, воно рівночасно задумало знищити *виключність* того права, і таким чином і саму привілеїтїю. До цього воно послужилося тим юридичним аксіомом, шчо як кожда привілеїтїя, так і пропінація може розтягатися тільки на ті предмети, дья котрих вона первістно була дана. Оже в часі, в котрім пропінація була надана, а властиво, в котрім вона почала істнувати, не звісна була фабрикація т. зв. „солоджених горівок“ (розсолів і лікерів); значить, дедукував уряд дальше—пропінація не може обіймати в собі также виключного права продукції і шинкування *тих* горівок, і вони мусьять остатись предметом *вольного промислу*; і не тільки те, але виходить з цього также, шчо властитель пропінації в своїм пропінаційнім шинку не сміє навіть продавати таких горівок без попереднього окремого консензу. Операючи на ті аргументації, краківське „правління“ передовсім заперечило властителям пропінації права шинкування солоджених горівок, а спісьла стало видавати консензи на шинки з тими горівками, людьям *непривілегованим*. А так як дефініція „солоджених горівок“ надто непевна, зваживши шчо такий шинкар і најпростішу горівку через доданье незначної ількості цукру міг зробити і назвати „солодженою“, особливе коли уряд з засади дивився на це через пальці, а при тім контролю над тим, чи шинкар, маючи консенз на шинкування солодженої горівки, не шинкує по при солодженій также і гіркої, дья ліберальної під тим взглядом поліції, а навіть дья пропінаційних конкурентів була дуже трудна; то сталося мало помалу таке, шчо привілеїтїя пропінація зробилась маїже ільюзоричною, стративши через нову конкуренцію свою виключність, і тим самим і свою матеріяльну вартість. Дперва від заведенья соїму в р. 1861, за дья криків і протестів соїмової більшости мусіло краківське правління, котрому рівночасно відобрано часть його самостійної влади і віддано Львівському намістникові, — туїу свою діяльність застановити. Але і досі, помімо того, шчо багато тих шинків наслідком того знесено, і други наслідком заведеної острої контролі сами упали, лишилось їх (непропінаційних в

руках непривілегованих людєй) в західній Галиччині 680, значить 9% усіх шинків, тоді як в східній Галиччині, де закладанью таких шинків, і то не в селах а тільки в містах Львівські *заступники* намістників (в тих коротких перервах, в котрих Голуховському подобалось відограти комедію діміссії, шчо би по піврочнім *interregnum* назад до намістництва повернути) не противились, је їх тільки 460, (значить не цілих 3% загального числа шинків), і то вони не можуть становити тут окремих конторів, а мусьять бути прилучені як конечній але побічний промисл до ресторації або кивярень, і ніколи не сміли продавати іншої горівки, як тільки хемічною (а не механічною) дорогою приправлену.

По централизованью всеї краєвої адміністрації в одно львівське намістництво, котре довершилось з р. 1867 не без опозиції зі сторони общественного мнїя західної Галиччини, — могли властители пропінації также і тої части країу користуватися тоїу протекцією своїх пропінаційних інтересів, якоїу тишилась доселі тільки охідна Галиччина; але слїди впливів, про які ми говорили вище, не могли вже так легко затертись. Трохи не цілковита вольність конкуренції в шинкуванью напитоків успіла була вже в протягу минушого довгого часу зробити те, шчо робить кожда вольна конкуренція: зредукувати загальне число шинків в західній Галиччині відповідно до діїсної потреби консументів, а тим самим зредукувати і *продукцію* горівки; шляхтичі зах. галицькі, котрих пропінація наслідком конкуренції значно підупала, стративши можливість лежкого, хоч неморального зарібку, звернули своїу діяльність і свої капиталі на раціональне урядженье польного господарства, на други фабрики, закладані на акціях, на будову залїзниці, котра почалась тут в 50 роках, і в загалі на діїсно продуктивні заньята, котрі урвень їх економічних і моральних поглядів піднесли до того, шчо вони, їх газети видавані в Кракові і їх послї соїмові в польськїм клубі маїже без виїмку домагались знесенья пропінації зараз і без ніякого викупу, коли справа того викупу стала трактуватися в послїдних роках в Гал. соїмі. Сельане ж західно галицькі в тім самім часі навчилися уживати других напитоків і дучшої страви; в ярмаркові дні можна в зах. гал. містечках бачити групи сельан докола перекупок, шинкуїущих чистий чай і чорну каву; а маїже ніколи не дучається бачити сельаница, котрих би їв хлїб без сира або (коровячого) масла; тоді як в східній Галиччині з виїмком вузкого обшару при росейській границі (куда чай заходить дорогою контрабанди, значить, дуже дешевиї) сельане ужитку чаїу зовсім не знаїуть, а колиби хто коли небудь (окрім на Великден) по-

може тратити на таким обліченню, так як спосіб облічення приписаний законом, і тим же законом може процент податковий бути підвищений, все одно чи він буде порохований від дієвої продукції, чи тільки від якоїсь меншої частини тої продукції. Але з того шче не виходить дльа нас потреба, приймаючи ці дані без ніякої критики намість правдивої цифри продукції, як це зробив Др. К., з чого виїшли у него такі неможовіріні нисенітницї, буцим то в Галиччині консумції *пива* припадає на одну голову *більше* чим розпушеної на половину водою (значить 50°) *горівки*; або буцим то в Галиччині на одну голову припадає консумції горівки (=8·5 літр. *), *менше* чим у Франції (=6·84 літр. 80°=10·94 літр. 50°), і *менше* чим у Німеччині (9·4 літр. 50°); помимо того, што в Галиччині сельане ані не мають того вина, што сельане французкі, ані того вина і пива, што німецькі,— і помимо того, што ніхто ані десьатої частини того не говорять о цїанствї французів і німців, што у нас виворвурьють і пишуть о галицькім цїанствї.

Дїсно ж річ стоїть так, што—як це ширше виказав В. Н. в згадаїї брошури, адміністрація приймає за підставу податку, і виказує цифру *4 рази меншу* дієвої продукції; што, значить, офіційальну цифру подану в ділі Ключковського (р. 1874: 40,814,528° Тг. спирту = 510,181 відер спирту 80° Тг.), требаби тут взяти в четверо, значить 163,258,112° = 2,040,724 відер = 1,428,506·80 гектолітрів 80° Тг. Тількиж, приймавши раз засаду, триматися в наших обрахунках середини між обома авторами, ми і тут приймаємо мусимо цифру пересїчну, рівну, значить, $2\frac{1}{2}$ разів цифри, поданої Ключковським, з чого виходить приблизна сума продукції 1,275,452 відер 80° Тг. = 2,040,723 відер 50° = 1,414,506 гектолітрів 50° Тг.—Після цього припадалоби на одну голову 26 літрів горівки 50° Тг., консумції в Галиччині. *) Чи і ця послїднїя цифра має яке небудь—більше або менше—право до автентичности проти вище поданої цифри офіційальнї?—це таке питання, о котрим читателї і тепер шче рішати не можуть; так як ја би їх дльа цього мусїв поперед познакомити обширно з всїлякими подрїбностями дотикаючима вимїру австрїйського податку консумового, а на такі подрїбности, дльа ширшої публіки зовсїм не интересні, шкода

*) 50° Tralles. Така цифра консумції горівки в Галиччині виховить після обрахунку Ключковського; цифри консумції у Франції і Німеччині поданї вище тижже після Ключковського; порївн. Stowunki prop. pg. 154—155.

**) Приймаючи цїну 25 кр. від 1° алькоголю, (після Ключковського) значило б це 4 сульх. 70 кр. на кожду голову в Галиччині без ріжницї віку і полу, а на одну пересїчну родину зложеноу з 4·5 голов — 21 сульх. на рік.

нам часу; тим більше, што дієсна, докладна високїсть тої цифри консумції дльа рішення нашого головного питання о цїанствї в Галиччині, не має зовсїм первостепенної вартости.

Ја маю надїю, што і читателї у цїм згодятьсьа зо мною, зваживши, што *цїанство* не дастьсьа змїрити ніякою *абсолютною* цифрою, так як тут шче важнїшу роль, чим абсолютна мїра вишитої горівки,—грають: клімат, живнїсть, спосіб житья, праця і т. и. відносини дотичного краю і його населенья. Колиб ми навіть мали найпевнїшу пересїчну мїру вишитої в Галиччині горівки за дльа порївнанья з такоюж мїрою вишитої горівки в Німеччині, Франції, півнїчній Америці, і др. краях, то шчо ж нам з того, коли звісно, што одна і така сама мїра горівки примїром французького сельанина могаб упоїти на смерть, півнїчно німецького тільки підхмелила, а јакому небудь Лапонцевї бути може виїшлаб тільки на здоровїе, особливо по маснїм обїді з рибячого трану. Ми мусимо дльа розрїшення нашого питання шукати другого, певнїшого способу, і знаходимо його в тїм розділі Галиччини, котриї ми представили вище, і у самих наїофіційальнїших даних поданих в ділі Др. Ключковського. Обї половини Галиччини помимо адміністративного розділу, јакиї істпував до р. 1867, становлять оден, не надто обширнїй край, з одною, *природною* від полудня границею, з одним тільки шчо до національноти ріжним, але в способі житья, в господарських зашьятах маїже однотим населенњем; населенње східної і західної Галиччини не розділене між собою ніякими *природними* границями, і навіть самостїїні національнї признаки затеряютьсьа і мїшаютьсьа одні з другима там, де береги одного населенья сходятьсьа з другим; клімат на таких сусїдуєчих з собою територїях як західна Галиччина із східною, не може бути надто неоднаковї; а навіть—сказавши мимоходом, на ту незначну ріжницю, јака між кліматом обох частей заходить, складаютьсьа тільки: *більше тїпнїче* положенње і *більша вохнїсть* (жокрїсть) *) іменно *західної* Галиччини.—обї такі власности, котрі оправдувалиб потребу *більшої* консумції горівки в *західній* Галиччині чим у східній, а не напротив.

*) W. Pol: Obrazy z natury; Emil Holowkiewicz: Flora lesna w Galicyi; w Przewo tniku naukowym i literackim. 1877. Sierpień. Оба автори, з котрих першї—звїснїй геогрф польський, видїризняють в Галиччині два кліматї: «rodnołky» в Гал. західній, і «stepowy» (сухий) в Гал. східній.

При таких обставинах буде нам все одно, чи ми, — не за дльа облічення дієсної абсолютної консумції в цілм краю, а за дльа порівняннл взаїмного стосунку консумції в одній часті Галиччини протів другої, — візьмемо як підставу найбільше максімалні, чи мінімалні цифри: коли вони тїльки шчо до тих обох частей краю походять з одного жерела, і мають рівну автентичність. Колиж з порівняннл, перепровідженого на такї підстави, віде, шчо в Галиччині *східній* на одну голову населеннл припадає випитої горівки *пересічно три рази* більше, чим в Галиччині *західній*, і то, як показано вище, без якої небудь *особливої* кліматичної ї у загалі «ізвичної» (=непгучної) причини, — то ми будемо в прані сказати, шчо в *східній* Галиччині дієсно існує *п'янство*, хочби навіть західно галицькій селянин, з котрого ми беремо міру до того порівняннл, був ідеалом тверезости.

Як најавтентичніші ї најодгідніші дати до того порівняннл ми приймаємо згадані вже вище дати «финанс. адміністрації», подані Д-ром Клечковським, після котрих усея Галиччина продукувала ї консумувала в р. 1874 спирту 40,814.528° (степенів алькогольомеру Trallesa, = 510.181 відер сили 80° Tr.). З тої цифри припадало на 50 повітів *східної* Галиччини: 34,804.007°,*) на 24 повітів *західної* Галиччини: 6,010.521°; а в порівняннл з дотичною цифрою населеннл (3,620.581 — 1,824.108 душ),

на одну голову в *східній* Галиччині пересічно 9:61° (степенів)
» » » в *західній* » » 3:39° (»)

Quod erat demonstrandum. (Шчо треба було показати).

Значить: п'янство існує в Галиччині, а головна його причина: проп'янація; проп'янація приготвила тут ґрунт до п'янства, і де вона удержалась в цілї своїї силі, там і п'янство загустило корінь гллубше в народі, а де вона упала або тїльки нарушилась в своїїх підставах, там і п'янство утратило свою так сказати репродуктивну силу, свою рацію існуваннл; там, наміст пгучної деморалізуючої проп'яганди п'янства віданскав свою силу здоровиї, практичниї змисл селянського народу, ї видобовиись з під панованнл горівки, в тверезїї праці починає собі здубувати лучших условї людського битю. Це ми побачимо ясно на сїдуїчїї таблицї, котру ја зложив на підставі самих урядових, по більшїї частї навіть в апологїї п. Клечковського поданих дат.

*) Stosunki prop. pg. 124 i tab. XX pg. 24—43.

НА 100,000 ДУШ ДОТИЧНОГО НАСЕЛЕННЛ ПРИПАДАЄ :		Концентрація гол- в степенях алькогольомеру	Винокуренья :	Доход з промис- ланції (аренди) в глальдонах :	Шляхтєв :	Концентрація м'я- са: в килограммах :	Уважаннл м'якшл кнлн :
I. В 50 східних повітах (= в Галиччині східній).	961,282°/о	14	105,465 г.	469	1,283,025	3,211	
II. В 24 західних повітах (= в Галиччині західній).	329,504	8	65,059 »	361	1,318,155	3,937	
	+191.73°/о	+75°/о	+62°/о	+29.91°/о	—	—	+22.23°/о

Л. В східній Галиччині більше
о :
II. В західній Галиччині більше
о :

Значить, припадає в одній часті краю промислв другї, більше, — в процентах :

1) В р. 1874/5. Szematyzm. Kr. Galic.

НА 100,000 ДУШ ДОТИЧНОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИПАДАЄ:

	Людську державу під управлінням принципала з монополією (тютюну)	Університет в Умані (Одеса і без університету в Тобішляге).	Університет в Львові	Університет в Київі	Університет в Львові	Університет в Львові
I. В 50 східних повітах (= в Галичині східній)	104,719 г.	3-45	1726	3972	6-15	1-35
II. В 24 західних повітах (= в Галичині західній).	126,077 »	3-34	1454	3212	4-05	0-54
Значить припадає в одній частині краю против другої, більше, — в процентах:	—	+3-29%	+18-70%	+28-66%	+51-85%	+150%
I. В східній Галичині більше 0 :						
II. В західній Галичині більше 0 :	+20-39%					

1) Сино з р. 1869. Mitteilungen aus d. Geh. des Statistik. XVII Jahrg. H. V, Wien. 1870.
2) Цифра порівняна за роки 1871—1874. Stosunk. prop. Tab. XLVII.

Чиж це не ясно? З усіх в таблиці поданих дат, тільки три середні виказують в *західній* Галичині вищі цифри чим у *східній*; більша консумція м'яса, (хоч цифра тої консумції не подана шче докладно*) свідчить о більшій добробиті і о лучшій виборі живності західно-галицького населення; о стосунку, який заходить між обома частями краю шчо до просвіти, чи лучше сказати шчо до охоти до науки, свідчить цифра учеників шкіл народніх лучше, чим яка небудь аргументація. Шчо ж до третої дати, о доході держави з монополію, то хоч цей дохід в західній Галичині навіть трохи більши, чим в східній Галичині дохід властителів пропінанції з арени, — треба знати, шчо в поданій тут цифрі не міститься виключно так сказати дохід з абстрактного права тютюнного монополію, як в такій цифрі (шчо до пропінанції), — а *весь дохід*, який фінансова адміністрація має з продукції продажі тютюну, — значить і дохід тісно промислови, купецької і фабричної, — який — колибсьмо його хотіли полічити шчо до продукції і до продажі горівки, — виказавби шче не такі суми! Цифра ця державного доходу з монополію тютюнового зовсім не свідчить за тим, буцімто консумція тютюну в західній Галичині *більша*; бо звісно, при більшій консумції спирітосів іде конечно і більша консумція тютюну, як це знає кожній, хто бачив цїаниць, котрих сама природа змушує шукати проти фізіологічним наслідкам цїанства рівно сильного, та шче і дешового антидоту в тютюні. Більши дохід державній з тютюну показує тільки (а це можна би доказати і цифрами урядовими, тільки треба би було їх надто багато вишисувати, а місця шкода), шчо маса народу в *західній* Галичині курить *лучшій* значить і *дорожчі* сорти тютюну, на котрих і цїсарський скарб має більши зиск промислови. Значить і ця цифра свідчить о більшій добробиті і о уточненю життєвих потреб маси населення західної Галичини.

Наїясніше ж і наїголовніше промовляють крайні цифри, уміщені по обох боках нашої таблиці. Вони говорять, шчо кожній новозаложеній шинок відбирає майже рівному процентові дітеї усьо можливість школьної просвіти; шчо на кожнім гульдєні більше видушенім з арендаря шляхтичем *східної* Галичини проти його західного товариша, — закрєпца кров самоубїдцїв і тих консументів пропінанції горівки, котрі гинуть кожного

*) Ця цифра подана теж після консумового податку від м'яса; податок же консумовий від м'яса платиться тільки від скоту, убитого на *продаж*, а не на власній ужиток; значить у поданій цифрі м'ясо ужите на власну потребу, а не продане не міститься — деж м'ясо конечно в західній Галичині дало би шче більшу цїзру проти східної.

мусить 1) закон о викупні „вїїти в житє“; 2) аж тоді, коли він вїде в житє, значить станєся дїйсним правосильним законом, маїе бути з кожним поодиноким властителем пропінанції (а тих буде коло 6000, не лічвши міст) перепровадженій трактат, на підставі котрого ціна його привїльгїї в грошех буде облічена; аж тоді коли ті пересправи з усіма без виїмку властителями перепроваджені будуть, і закінчені в усіх трех інстанціях*), тоді аж маїе країева комісія пропінанціяна, (котра складатись буде з 7 членів, між тими більшість шляхти, значить, тих лїудей, котрі у власнім інтересі справу будуть тягнути як можна најдовше), оголосити об тім в країєвих газетах; а доперва від 1^о січня або 1 липня того або слїдуючого року по оголошеню маїе цей перїод 26 літнїї початись. Пропінатори остануться при своїї, не багато тільки ограниченїї привїльгїї; і як тепер, так і в будущім столїтю будуть визискувати і деморалїзувати народ з помочєю горївки.

Це впрочім не перешкодить їм, як і тепер не перешкоджує, за убожество країу винувати хлопа, і на бенкетах, видаваних за пропінанції гроші, в газетах, удержуваних з пропінанціїних доходів, — і в соїмі, до котрого вибори перепроваджено з помочєю пропінанціїної горївки, — тому визискуваному, голодному і холодному з їїх ласки хлопові виговорювати темноту, лїнивство і пїанство. Від хлопа смердить горївоку; але про золото, зароблене його крївавою працею, і видерте від него за пропінанціїну горївку, вони кажуть з Веспазїаном:

Non olet: не смердить!

²⁶/₈ 1877.

Описим.

*) кожнїї поодинокїї властитель може від окружнїї комісії відкликатись до країєвої, а від країєвої до мїністерства.